

Vladimír Penčev / Marek Jakoubek

Vojvodovské dublety¹

Abstract

„Vojvodovan doublets“ presents a quite specific and unusual textual formation. It consists of two parts: the Czech translation of the text written by the Bulgarian ethnologist Vladimír Penčev and the commentary written (four years later) by the Czech anthropologist (and the translator of Penčev’s article) Marek Jakoubek. Penčev’s part discusses the differences between two communities – that of the „Bulgarian“ Czechs (inhabitants of the village of Vojvodovo) and „Bulgarian“ Slovaks (inhabitants of the villages of Brašljanica, Podem / former Mrtvica/ and Gorna Mitropolja) and their descendants – in relation to the textual realization of its identities (or its absence). Penčev finds no proofs of the textual fixation of the specific identity of the „Bulgarian“ Czechs, except for the History of Vojvodovo – the village chronicle written by its former mayor Neco P. Necov who was, however, a Bulgarian. Quite differently, he describes on the side of the „Bulgarian“ Slovaks many textual activities including periodically published yearbook Ročenka Slovákov z Bulharska. Jakoubek’s commentary consists of proving that textual manifestations of the (ex)Vojvodovo villagers’ specific identity are not only plentiful, but also that their community continues to exist till present day in a very vital form.

1) Dublety (překlad stati V. Penčeva i text M. Jakoubka) jsou dílčím výstupem projektu specifického výzkumu Katedry antropologických a historických věd FF ZČU v Plzni 2009.

ČÁST I.

PO SERPENTINÁCH SEBEPOZNÁNÍ A POZNÁNÍ TOHO DRUHÉHO²

Vladimír Penčev

(z buharštiny přeložil Marek Jakoubek)

Problematika existence, parametrů a projevů sociální identity se v poslední době nestala aktuální pouze díky proměnám Evropy a rozvoji globalizačních procesů, ale ještě více se vyčleňuje jako samostatná oblast vědeckého bádání díky aktivnímu badatelskému studiu a zájmu badatelů s různým oborovým zázemím. Na tom není nic zvláštního, neboť věda nemůže sebe samu definovat ani jako završený proces či uzavřený systém, jako „dosažené poznání“ (to by popřelo její samotnou existenci coby vědy), ani se nemůže otočit zády k otázkám a problémům, které se objevují v procesu rozvoje společnosti (což by opět vyvolalo pochyby o podstatě a důvodu její existence), jakož ani nemůže tolerovat parcelování a pohrdání svými vlastními oblastmi poznání. Ostatně, právě v této linii jsem se na jiném místě (viz PENČEV, 1999, s. 15–17) věnoval vzájemné „nedoslýchavosti“ a „ztracení se z dohledu“ jednotlivých vědeckých směrů v humanitních vědách.

Na následujících stránkách se pokusím o obhajobu folkloristického zájmu o identitu; zájmu, který byl podmíněn jak vlastní charakteristikou tohoto oboru, tak i současným rozvojem folkloristiky v Bulharsku – jejím rozvojem v rámci kulturologických a semiologických paradigmat. Současná folkloristika, aniž by opustila pole textovosti, aniž by se zřekla muzického, aniž by zavírala oči před tvůrčími projevy lidového umění, se stále více a více ponořuje do obsahu pojmu, který ji pomáhal se jako vědecké disciplíně vymezit, a to pojmu „národ“. V daném ohledu se přitom nejedná o prostou změnu v terminologii – „národ“ XIX. věku se nestává „etnikem“ věku XXI., rovněž jako se „národní svéráz“ nemění na „etnickou identitu“; zde jde o zásadně odlišný zájem, ukotvený v radikálně odlišném vědeckém instrumentariu, produkt především vědeckého rozvoje v těchto epochách. Další argumenty jsou patrně jen stěží nutné, domnívám se, že výzkumy posledních let jsou sdostatek výmluvné a hovoří samy za sebe.

Není ovšem možné nezmínit, že v kontextu uvedených zkoumání se v poslední době rýsuje sílící pozornost k *technologím identity*, k formulování, mechanismům, způsobům, průběhu, realizaci a výsledkům sociálního odlišování v lidském oceánu. Ani v tomto ovšem nespočívá žádné tajemství, protože přirozený směr badatelského úsilí nakonec vede právě k jádru daného problému, k odhalení sil uvádějících do pohybu odpovídající procesy a fenomény, k tomu, co je determinuje a řídí.

2) Penčev, Vladimír – Po serpentinitě na (sebe)(druho)poznávaneto. – In: *Problém na balgarskija folklor. sv. 10. Sofia 2005, s. 428–433; publikováno s laskavým svolením autora.*

Jádrem tohoto textu je rozbor specifického příkladu technologií identity z pozic její písemné realizace. To samo není nijak unikátní, naopak, jedním z charakteristických rysů vyjádření identity určité skupiny je právě její písemná fixace prostřednictvím nejrůznějších médií a mechanismů, neboť se předpokládá, že tímto způsobem má, zejména pak v komunikační společnosti, mnohem více možností k rozvoji.

Právě v této souvislosti obrátíme pozornost ke dvěma skutečnostem. Z jedné strany bude řeč o kompaktním celku (třebaže existujícímu v několika variantách) textu *psané historie* obce Vojvodovo (severozápadní Bulharsko, Orjachovsko), díle Neco Petkova Necova. Na první pohled není daný případ bůhvíjak zajímavý, jenže vesnická kronikářská tradice v Bulharsku se nevyznačuje zvláštní bohatostí, ani nevyniká zvláštní rozmanitostí. Spíše naopak – příklady podobných letopisů jsou v bulharských vesnicích skutečně ojedinělé a nejčastěji jsou spojené se specifitějšími kulturními vrstvami a praktikami (hned mne napadají katolické a uniatské obce, jakož i charakteristické institucionální intervence v tomto směru, zejména od třicátých let XX. století). Významné zde je, že Vojvodovo bylo založeno na začátku XX. století jako *česká vesnice* a jeho existence byla dlouhých padesát let poznamenána právě touto etnickou charakteristikou. Nejednou jsem se zabýval vojvodovskou problematikou a věnoval jsem jí sdostatek stran³, abych znovu opakoval, oč šlo, proto jen poznamenám, že paradox daného případu spočívá v tom, že tím, kdo vytvořil obraz *druhé* etnické identity, byl *Bulhar*⁴.

Dříve než objasním svoji pozici, dovolím si uvést několik slov o autorovi a jeho díle⁵. Neco Petkov Necov se narodil v roce 1897 v obci Ljuti dol na Vračansku a do Vojvodova se přestěhoval roku 1928 v rámci postupného avšak trvalého usazování Bulharů v této obci v první polovině XX. století (zejména ze severozápadního Bulharska a tzv. Západních krajů */Zapadnite pokrajnini/*⁶). V daném případě se Bulhaři usazovali v prázdných domech Čechů, kteří odešli do Argentiny. V následujících desetiletích (zpočátku si vydělával na živobytí drobným obchodem) a zejména po roce 1944 se z Petkova

3) Viz zejména: PENČEV 2001, jakož i tam uvedená bibliografie.

4) K dané otázce viz PENČEV, 2006, s. 7–8.

5) Viz též JAKOUBEK – NEŠPOR, 2006, s. 13–25; [v roce 2005 existoval tento text pouze v rukopisné podobě; pozn. překl.].

6) "Západní kraje" (tj. oblast Caribrodu /dnes Dimitrovgrad/, oblast při horním toku Nišavy a Bosilegradsko) – území, které Bulharsko po první světové válce ztratilo ve prospěch Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (od. r. 1929 Jugoslávie); více viz RYCHLÍK 2000, s. 291 a násl.

stává známá vojvodovská osobnost, předseda zemědělského družstva⁷ a starosta. Svou roli sehrálo jistě jeho členství v BKP⁸ ještě v době její ilegality, ale nepochybný je též fakt, že až dodnes (umírá roku 1989), zůstává ve vzpomínkách vesničanů jako člověk výjimečných kvalit. Je přitom příznačné, že navzdory svému pouze základnímu vzdělání je N. Petkov aktivním dopisovatelem místního tisku a zejména pak vračanských okresních novin „*Otečestven zov*“⁹. To pravděpodobně do určité míry objasňuje i objevení se analyzovaného díla. Jeho originální název zní „*Zápisník slyšeného, viděného a prožitého v obci Vojvodovo, Orjachovsko, 1896–1952*“¹⁰ a jeho rozsah je zhruba 70 stran¹¹, přičemž v samotném úvodu díla autor¹² uvádí, že sepiše historii obce od roku 1900 do roku 1950, tj. od jeho založení až po reemigraci vojvodovských Čechů do tehdejšího Československa¹³. Jinak řečeno, text se zabývá výhradně existencí kultury české etnodiapory v severozápadním Bulharsku. A právě v tom spočívá jádro problému.

Je známé, že jedním z faktorů přispívajících k uchování etnické identity společnosti v jinoetnickém prostředí, je právě šíření historických popisů (vlastní i cizí produkce), jak samotného společenství, tak i společenství mateřského, v jejich rámci. Tento fakt není třeba objasňovat nikterak zeširoka – tímto způsobem se vymezuje vlastní kul-

7) Označení „zemědělské družstvo“ užíváme pro překlad bulharského názvu „*Trudovo kooperativno zemedelско stopanstvo*“ (TKZS). Šlo o hospodářské útvary vytvořené v 50. letech 20. století po vzoru sovětských kolchozů, obdobu českých Jednotných zemědělských družstev (JZD); (pozn. překl.).

8) Tj. Bulharské komunistické straně; (pozn. překl.).

9) Tj. „Vlastenecká výzva“; (pozn. překl.).

10) Rukopis originálu existuje ve dvou opisech, jeden je uložen na obecním úřadě ve Vojvodovu, druhý na městském úřadě v Miziji. [v roce 2007 již ani jeden z uvedených originálů není na uvedených místech dostupný a bohužel se zdá, že ani neexistují; pozn. překl.]. Jeho část je zahrnuta v mých terénních materiálech v Archivu Institutu pro folklor Bulharské akademie věd („*Folklorni materialy ot s. Vojvodovo, Vračanski okr. g.*“). Zapsal Vl. Penčev – sign. AIF No. 195, 212 stran). Existuje i kompletní komentovaný český překlad celého díla: Neco Petkov Necov – *Dějiny Vojvodova*, in: JAKOUBEK – NEŠPOR – HIRT, 2006, s. 27–89. [v roce 2005 existoval tento překlad pouze v rukopisné podobě; pozn. překl.].

11) Přesně se jedná o 69 číslovaných listů, další čtyři strany textu a 11 stran tabulkové přílohy (pozn. překl.).

12) Autor práce není ve skutečnosti nikde uveden. Usuzují na něj však jednak ze svědectví současníků a také ze zmínky v textu, kde se píše: „... já, autor těchto řádků, Neco P. Necov...“.

13) K podrobnější historii české diaspory v bulharských zemích viz: PENČEV 2001. Jinou otázkou je skutečnost, že text obsahuje poznámky datované do roku 1961, což znamená, že N. Petkov se později k rukopisu vrátil, aby doplnil a upřesnil některé údaje.

turní význam a dává se na odiv příslušnost k vlastnímu etnosu, zaujímavějšímu charakteristické místo v pestré etnické paletě světa. Paradoxem je v daném případě fakt, že autorem takového textu je osoba, která – třebaže je členem daného vesnického společenství – nenáleží k odpovídajícímu společenství *jazykovému, etnickému a religióznímu*. Z toho vyplývající rozdíly jsou přitom více než závažné, než aby byly podceňovány. Na prvním místě hraje v daném případě rozhodující roli odlišnost konfesní. Vojvodovští Češi jsou protestanti a právě náboženství je tím, co nejvíce stmeluje komunitní pouta v rámci této diaspory¹⁴, nehledě na to, že daná konfese v principu brání politické angažovanosti, zatímco N. Petkov je nositelem pravoslavné kultury a politicky se angažuje velice výrazně. Tyto skutečnosti prakticky eliminují možnost, aby byl přijat za „vlastního“ a aby byl společenstvím uznán za právoplatného člena. Současně je tím ovšem eliminována i možnost, aby se daným způsobem vnímal sám Petkov. Je proto pochopitelné, že v textu je přítomen jistý odstup a popis se odvíjí po liniích „my“ – „oni“. Na druhém místě jsou zcela zjevné rozdíly etnické a jazykové, které nejen, že jsou apriorní, ale jsou v životě daného vesnického společenství i plně uvědomované. Vezmeme-li, za třetí, v potaz i relativně krátké časové období společného soužití – okolo dvaceti let – bude zřejmé, že v daném případě se skutečně setkáváme s pohledem „zvenčí“, s registrací identity „těch druhých“.

Logicky se tak objevuje otázka po podnětu, po motivaci, která vedla k sepsání komentovaného díla¹⁵. Ihned je však třeba říci, že v tomto bodě můžeme pouze hádat. Ani samotný autor, ani jeho současníci (Bulhaři ani Češi), nám k úvahám v tomto směru neposkytují žádné podklady. Velice hypoteticky bychom mohli předpokládat české vlivy, neboť v českých zemích má vesnická kronikářská tradice velice bohatou a významnou historii, což by do určité míry mohlo vysvětlit angažovanost Neco Petkova, vesnického předáka, v dané věci. Takové vysvětlení ovšem nijak neobjasňuje skutečnost, že řeč je o Bulharovi, zatímco logičtější by bylo, kdyby autorem byl Čech. Na druhou stranu by možnou inspirací mohlo být uvědomění, že s reemigrací Čechů se plně mění i osud Vojvodova, které, jak už bylo uvedeno, bylo jako vesnice založeno především a právě jimi. Zde by se mohlo jednat spíše o určitý pocit lokálpatriotické povinnosti, kterou bychom mohli – s ohledem na jeho publicistickou činnost – Petkovovi připsat. Ovšem i tato hypotéza má řadu slabých míst, než abychom ji mohli přijmout. Nakonec je tedy zřejmé, že pravdu bychom mohli hledat jak zde, tak i někde zcela jinde.

Důležitější tedy bude, zastavit se u díla samotného, neboť i jen ono samo o sobě má výraznou výpovědní hodnotu a je dostatečně kreativní, aby nám pomohlo

14) Podrobněji ke konfesnímu syndromu vojvodovských Čechů viz PENČEV 1988; Varianta tohoto textu je publikována in PENČEV 2001.

15) K dané otázce viz též: JAKOUBEK – NEŠPOR 2006; [v roce 2005 existoval tento text pouze v rukopisné podobě; pozn. překl.].

nalézt hledané odpovědi. Neřekl bych, že text, co se jeho struktury či užitého výraziva týče, nějak zvlášť výrazně vyniká. Naopak – jeho přístupu k materiálu, stejně jako jeho ideologické podbarvení, je pro danou dobu charakteristické. Autor podrobně popisuje (na základě výpovědí přímých pamětníků, nikoli na základě literatury) českou migraci, peripetie provázející usazování v Bulharsku, založení nové vesnice, výstavbu domů a veřejných budov. Dále se věnuje geografickým, statistickým a dalším informacím týkajícím se obce, načež tematizuje společenský život: zastavuje se u sociálních a politických vztahů, jakož i u etnických a konfesionálních charakteristik obyvatel, přičemž zvláštní zřetel věnuje v daném ohledu ve vsi usazeným banátským Bulharům. Na následujících stranách autor pod nadpisem „Etnografické poznámky“ prezentuje svá zevšeobecněná pozorování týkající se charakteristik české diaspory, jako například pohostinnost, vzájemnou pomoc a další, dále se pak věnuje obřadnímu a rodinnému životu členů této diaspory, popisuje jejich oděv, jazyk a osvětovou činnost, řemesla, obchod, zemědělskou produkci (se zvláštním zřetelem k pěstování vinné révy a ovocnářství, chovu koní, hovězího dobytka, ovcí, prasat, drůbeže, dalších domácích zvířat atp.) a migrace. Nemale místo je též věnováno aktivitám Kreditního družstva v obci, stejně jako i družstvu zemědělskému. Text je doplněn řadou tabulek a schémat týkajících se podílů pěstovaných hospodářských kultur, jejich výnosům apod. V příloze pak čtenář nalezne tabulky obsahující seznam osob, které se do Vojvodova přistěhovaly, které jej opustily, a to včetně reemigrace do tehdejšího Československa. Jak je vidět, představuje text poměrně značně systematizovanou práci, zaznamenávající historii i život českých usídlenců v severozápadním Bulharsku, jejich vztahy s okolním bulharským obyvatelstvem jakož i společenský život v obci. Ihned se však vnučuje otázka – komu má být tento text k užitku? Čechům jen stěží, neboť je dokončen prakticky až po jejich odchodu¹⁶. Jako jediná přijatelná odpověď tedy zůstává, že – místním Bulharům. Zde je ovšem třeba uvést, že v principu je smysl podobných děl jiný – zdůraznit (a do určité míry i pozitivně ohodnotit) osobitost vlastního společenství, vlastní, chcete-li, unikátnost a dále pak – rozvinout a prohloubit uvědomění si vlastní identity. Avšak – jakou roli hrají v tomto paradigmatu Češi?

Možná, že k porozumění danému problému nám pomůže jiný případ. I ten se týká usídlenců v Bulharsku, tentokrát však *Slováků*. Takřka v tomtéž čase, kdy bylo založeno Vojvodovo, se na Plevensku objevily i tři další vesnice – Gorna Mitropolja, Mrtvica (dnes Podem) a Brašljanica, představující místní slovenskou diasporu¹⁷. Její osud je ob-

dobný a obsahuje tentýž klíčový moment reemigrace do tehdejšího Československa na konci čtyřicátých a začátku padesátých let XX. století. Nicméně – objevuje se zde jedno „ale“, které je spojeno s registrací *Spolku Slovákov z Bulharska* na začátku devadesátých let (tj. již v první fázi proměn ve společensko-politické situaci Evropy). Již samotný fakt jeho založení a existence je dostatečně výmluvný. Neméně výmluvné jsou ovšem i jeho velice výrazné aktivity, stejně jako existence vlastní periodické tiskoviny vycházející pod titulem *Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska*. To vše znamená, že „bulharští“ Slováci se i dnes vyznačují vědomím „zvláštnosti“ a „oddělenosti“, tj. vědomím zvláštní skupinové identity. Je přirozené, že formy realizace daného společenství jsou odlišné a nekopírují ty, které byly typické pro existenci v jinoetnickém prostředí, hlavní však v daném případě je, že existují. Neméně důležité přitom je, že se nejedná o nějakou vzpomínkovou emocionalitu „rodáckého“ typu, ale o udržování skupinové identity mající „své vlastní“ charakteristiky a sebevydělující se do určité míry od obecně slovenské etnické identity, což je situace, kterou jsem na jiném místě popsal jako situaci „(dvoj)identity“¹⁸.

V tomto případě nás ovšem zajímají pouze její písemné projevy, tj. publikace, o nichž jsme hovořili výše. *Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska* má do dnešního dne sedm čísel¹⁹, vydaných nerovnoměrně v průběhu let, především z finančních důvodů. Jejich obsah je velice rozmanitý – od vědeckých statí, zpráv apod., přes vzpomínky, vyprávění, popisy, publicistické materiály atp., až po uměleckou tvorbu, přičemž publikace jsou bohatě doprovázeny fotografickým materiálem, rozličnými tabulkami, grafy apod., jakož i materiály z každoročních schůzí členů Spolku a zprávami o jeho činnosti. Tematický profil Ročenky ukazuje, že základní pozornost je věnována životu Slováků v bulharské zemi: historii usídlení, vzniku slovenských vesnic, následným migracím včetně reemigrace, náboženské situaci, působení významných představitelů diaspory, rozličným aktivitám „bulharských“ Slováků na Slovensku a jejich Spolku. Autory textů jsou nejčastěji samotní členové Spolku, jako např. prof. Ján Botík, doc. Štefan Zelenák (předseda Spolku²⁰), Liliana Ambrušová, Anna Ferková-Kováčová, příslušníci rodin Nosálů, Mikulášů, Červenáků, Mitálů a dalších, jakož ovšem i známí slovenští vědci mající vta k problematice Slováků v Bulharsku, jako jsou např. Vincent Blanár, Anton Habovštiak, Viera Gašparíková, Soňa Burlasová a mnozí další.

To, co je v daném případě významné je, že prostřednictvím uvedených publikací se písemnou formou utvrzuje zvláštní identita. Bez ohledu na to, jak jí označíme,

16) Na tomto místě možno podotknout, že až do r. 2000, kdy byla přítomným vojvodovským vystěhovalcům – účastníkům oslav založení 100 let Vojvodova tehdejší starostkou obce A. Bonevou předána xerokopie Necovova textu, nebyl tento vojvodovským Čechům znám; (pozn. překl.).

17) I tomuto tématu jsem již věnoval nemálo stran, viz znovu PENČEV 2001, jakož i tam uvedená bibliografie.

18) Jsem si plně vědom spornosti daného termínu, více k dané otázce viz in PENČEV 2001, s. 96 a násl.

19) ROČENKA 1992, 1993, 1994, 1997, 2001, 2005 a 2008; (v době sepsání originální verze této studie nebyly ještě ročníky 2005 a 2008 vydány, údaj o nich byl doplněn při překladu, pozn. překl.).

20) Novým předsedou Spolku Štefan Červenák (pozn. překl.).

spočívá její existence v tom, že určité společenství, které se zformovalo v jinoetnickém prostředí, si do jisté míry zachovává vědomí své identity nejen při soužití s hostitelským společenstvím, ale i se společenstvím mateřským (po reemigraci). Toto společenství si do určité míry zachovává své vlastní kulturní charakteristiky i v rámci své staronové existence, praktikuje určitý kulturní (a v jisté míře i jazykový) bilingvizmus, svou existenci manifestuje ve společenské (řídčeji pak i kulturní) sféře prostřednictvím nejrozličnějších sebeidentifikačních markerů a často vyvíjí i mechanismy mezigeneračního předávání identifikačních hodnot. Jedním z hlavních cílů statí v Ročence je přitom právě formulace parametrů této zvláštní identity, zachování a podpora vědomí oddělenosti a jeho manifestace jak před svými vlastními (tj. před členy daného společenství), tak i před svými cizími (tj. slovenskou společností).

Závěrem: v uvedených dvou případech se setkáváme s netypickými projevy písemné fixace identity určitého společenství. Může tomu však být i tak, že právě tato netypičnost by nám mohla pomoci vstoupit do technologií identity, neotonout v hlubinách etnicity a poskytnout odpovědi na otázky, které jsou na první pohled nezodpověditelné. Postulát, podle kterého, abychom poznali sebe sama, musíme poznat ty druhé, pak předznamenává dlouhou pouť po serpentínách sebepoznání a poznání toho druhého.

Literatura:

PENČEV, Vladimír (1988): Nakojski problemi na adaptacijata na češkite naselenci v Severozapadna Balgarija, in *Vtori međunaroden kongres po balgaristika. Dokladi*, sv. 15., s. 480–492. Sofie: Heron Press

PENČEV, Vladimír (1999): Paradoxat na (bi)identičnostta, ili ošte vednadž za „balgarskite“ slovaci. *Balgarski folklor* 4: 15–17

PENČEV, Vladimír (2001): *Paralaks v ogledaloto, ili za migrantskite obščnosti v čužoetnična sreda (čechi i slovaci v Balgarija, balgari v Čechija)*. Sofie: Heron Press

PENČEV, Vladimír (2005): Po serpentinite na (sebe)(drug)o poznavaneto, in *Problemi na balgarskija folklor*, sv. 10, s. 428–433. Sofie: Izdatelstvo na BAN

PENČEV, Vladimír (2006): Úvodní slovo, in: Jakoubek, Marek, Nešpor, Zdeněk, Hirt, Tomáš, eds., *Neco Petkov Necov: Dějiny Vojvodova, vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*, s. 7–8. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje

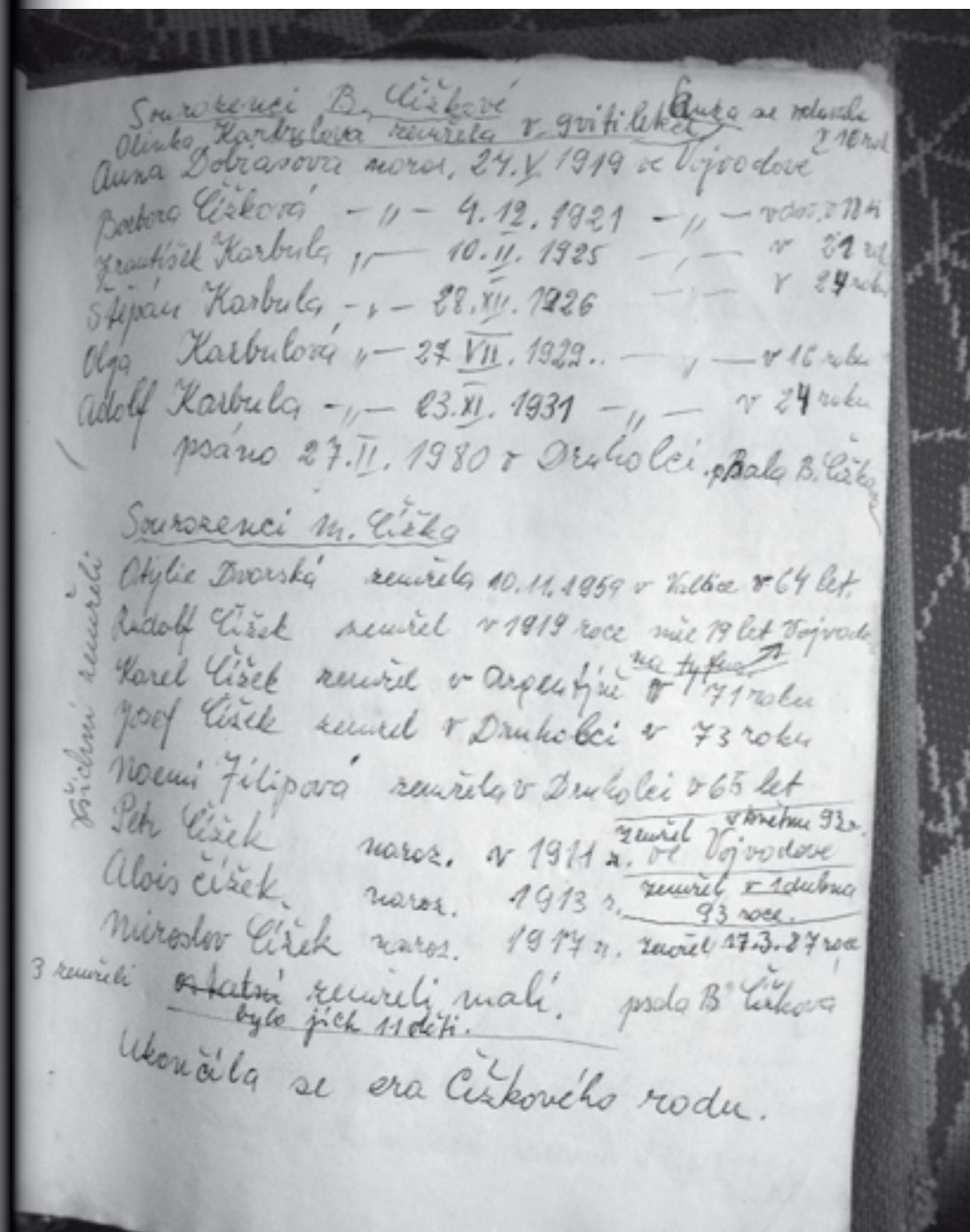
JAKOUBEK, Marek, Nešpor, Zdeněk (2006): Předmluva, in: Jakoubek, Marek, Nešpor, Zdeněk, Hirt, Tomáš, eds., *Neco Petkov Necov: Dějiny Vojvodova, vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*, s. 13–25. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje

NECOV, Petkov, Neco (2006): *Dějiny Vojvodova, vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*, s. 27–89. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje

Ročenka Spolku Slováků z Bulharska, Bratislava 1992, 1993, 1994, 1997, 2001, 2005, 2008

Archivní materiály

„Folklorni materiali ot s. Vojvodovo, Vračanski okrg.“. Zapsal Vl. Penčev – sign. AIF No. 195, 212 stran; Archivu Institutu pro folklor Bulharské akademie věd.

ČÁST II.

ETNOGRAFIE (DVOJ)IDENTITY VOJVODOVSKÝCH ČECHŮ
A JEJÍ TEXTUÁLNÍ REALIZACE

(Poznámka překladatele textu V. Penčeva „Po serpentinách sebepoznání a poznání toho druhého“ po 4 letech)

Marek Jakoubek

Když v roce 2005 publikoval Vladimír Penčev svůj text „Po serpentinách sebepoznání a poznání toho druhého“, skutečně se zdálo, že jím předložený popis odpovídá reálnému stavu věcí a je dokonce možné, že kdyby se byl tehdy čas zastavil, nezbylo by, než s Penčevem plně souhlasit. Na rozdíl od bulharských Slováků, jako by bulharští Češi coby svébytné společenství (již) ani neexistovali, přičemž v literárním světě o nich (vyjma textů samotného V. Penčeva) nebylo již bezmála několik desítek let vidu ani slechu. A přece – stačilo několik málo let a situace je výrazně odlišná. Protože se ale čas zastavit nedá, zůstane otázka, zda za tento posun mohou ony uplynulé roky (a Penčev měl tedy tehdy pravdu), nebo se už tehdy jednalo v zásadě o určitý optický klam, navždy nezpovězena. Jediné, co tak můžeme tvrdit s jistotou je, že *dnes* je již Penčevův text nepřiměřený, resp. nečekaně brzy zastaralý (a mohli bychom dodat, že je to tak dobře).

Úvod (rekapitulace)

Jistou červenou nití vinoucí se všemi Penčevovými díly věnovanými bulharským Čechům a Slovákům je *identita společenství v jinoetnickém prostředí*. Na rozdíl od svých předchozích studií, kdy se Penčev věnoval těmto společenstvím právě coby společenstvím v jinoetnickém prostředí, resp. společenstvím, pro která byla situace jinoetnického prostředí definičním faktorem jejich existence jako takové, je jednou z ústředních poloh studie *Po serpentinách sebepoznání a poznání toho druhého* srovnání situace uvedených dvou společenství – bulharských Čechů a Slováků – po jejich vystěhování se z Bulharska. Na základě svého rozboru pak tento badatel dochází k závěru že „bulharští Slováci se i dnes (tj. na Slovensku – pozn. MJ) vyznačují vědomím ‚zvláštnosti‘ a ‚oddělenosti‘, tj. vědomím zvláštní skupinové identity“, kterým se liší (a sebevydělují) od zbytku slovenské společnosti, přičemž jednou z výrazných opor této specifické identity (resp. dvojidentity) je její písemná realizace, jejímž cílem je podle Penčeva právě „formulace parametrů této zvláštní identity, zachování a podpora vědomí oddělenosti a jeho manifestace jak před svými vlastními (tj. před členy daného společenství), tak i před svými cizími (tj. slovenskou společností)“. Ačkoli Penčev to explicitně neříká, je vzhledem ke komparativnímu základu jeho studie zřejmé, že jím uváděné a komentované aktivity bulharských Slováků na straně bulharských Čechů absentují. Závěr (třebaže Penčevem nevyslovený) je tedy zřejmý – bul-

harští Češi dnes jako (sebe)vydělené společenství patrně (již) neexistují. Cílem následujících stránek bude pokus o zodpovězení otázky, je-li tomu opravdu tak.

Identita společenství bulharských Čechů po přesunu do ČR: Bulhaři nebo Češi?

Je zarážející, že Penčev – ačkoli to může být vzhledem k jeho zájmu o sebevydělující polohu identity záměr – se vlastně vůbec nezabývá tím, jak ke vzniku specifické (dvoj)identity bulharských Slováků, resp. Čechů přispívá okolní, nyní již nikoli-jinoetnická, společnost. V případě vojvodovských Čechů²¹ byl přitom tento faktor velice důležitý, ne-li přímo klíčový. Když se totiž v rámci poválečných států řízených transportů přestěhovali z Bulharska do vylidněného příhraničí jižní Moravy, stalo se něco, s čím jako účastníci přesunu odehrávajícího se pod heslem „návratu Čechů do vlasti“ nepočítali – místní obyvatelé je začali označovat za *Bulhary* (HEROLDOVÁ, 1975, s. 117; VAŘEKA, 1990, s. 85; srov. též např. BEZÁKOVÁ 2001, s. 90). Bulharští Češi se totiž od zbytku populace výrazně odlišovali v celé řadě ohledů, ať již co se týče světonázoru (zde hrála prim jejich evangelická víra coby pilíř života většiny vojvodovčanů), jakož i etnografickými prvky, jako byl jazyk, oděv, zvyky apod. Odlišností bylo pak v případě vojvodovčanů tolik, že jedna z obyvatel celou situaci shrnula slovy „*Lišijú se vším*“ (cit. in: ŠRÁMKOVÁ, 1986, s. 99.). Méně často a především na počátku pak byly přítomné i zcela odmítavé reakce místních obyvatel: „Nebylo to ze začátku nijak přátelský. Moc to nějak nehrálo. Někteří třeba řekli: ‚*Co tady chcou ti přivandrovalci?*‘“ (*Ibid.*, s. 99) Fakt, že ve své vlasti, do níž byli státními představiteli pozváni, nejsou vítáni a navíc, že jsou zde – v Čechách! – nazýváni *Bulhary* nesli (ex)vojvodovčané velice těžko a s hořkostí jej vzpomínají až do současnosti a je zřejmé, že tyto faktory nepochybně přispívaly ke vzniku zvláštní identity vojvodovčanů, která – ač její významnou součástí bylo vědomí vlastního češství – je současně vydělovala od zbytku české populace.

Nutno však dodat, že po přesunu do poválečného Československa došlo ještě k události, která měla zvláštní identitu vojvodovčanů naopak cíleně oslabit, a kterou vojvodovčané ze strany státu vnímali jako zradu: násilné rozptýlení jejich jednotné vesnické komunity do *několika* vesnic daného regionu (namísto obce jediné, jak jim bylo přislíbeno). A o zradu se v zásadě jednalo – tento krok byl ze strany státu předem naplánován a měl za cíl záměrně oslabení jednoty vypjatou religiozitou charakterizovaného vojvodovského společenství. Ačkoli uvedený krok vojvodovské společenství výrazně zasáhl, jeho semknutost nepodlomil a potlačit jeho specifickou identitu se mu nepodařilo.

21) Stejně jako Penčev ve své stati se i my budeme nadále zabývat pouze bulharskými Čechy žijícími v obci Vojvodovo.

Způsoby udržování a manifestace identity (ex)vojvodovského společenství

Při rozboru situace vojvodovské komunity v době před vystěhováním z Bulharska V. Penčev dokládá, že etnodiferencujícím a etnozachovávajícím faktorem vojvodovského českého etnického společenství bylo náboženství (PENČEV 2006: 96), protože „toto společenství můžeme považovat za etnokonfesní“ (PENČEV 2006: 96). Jinými slovy: „hlavní roli mechanismu regulace vzájemných vztahů uvnitř (vojvodovské – pozn. MJ) etnodiaspory, jakož i jejich vzájemných vztahů s okolním etnickým prostředím hrála víra“ (Penčev 2001: 33).

Tento ústřední (a v zásadě definiční) rys vojvodovského společenství se po přesunu do Československa nevytratil. Opět i v tomto případě je možné, že se na daném procesu podílely také dva externí faktory – ideologií státu propagovaný ateismus a katolické vyznání většiny moravské populace. Ve všech obcích, kde se vojvodovčané usadili, zakládají sbory a svou náboženskou tradici dále udržují. Sbory v jednotlivých obcích jsou ve stálém kontaktu a společné akce nejsou výjimkou. Chození „do shromáždění“ sestávajícího z ostatních (ex)vojvodovčanů je pak manifestací existence daného společenství (coby společenství) *par excellence*.

Vedle návštěv bohoslužeb a účasti na ostatních aktivitách sboru spolu členové daného společenství udržují celou řadu dalších kontaktů. Slaví společně církevní a kalendářní svátky a především – setkávají se při významných rodinných událostech. Nejdůležitější pozici pak mezi nimi zaujímají pohřby, kdy účast na nich je v zásadě povinná.

Kromě uvedených aktivit do jisté míry mimořádného typu přestavovaly ovšem důležitý tmel daného společenství společné aktivity takřikajíc všednodenní, banální, především pak hojné (ve srovnání se zbytkem populace extrémně hojné) návštěvy, při kterých – a je tomu tak dodnes – jsou jedním z hlavních témat vzpomínky na Vojvodovo a život v něm. Komunitní život typický pro dané společenství ve Vojvodovu tedy přinejmenším v této rovině vytrval a společenství vojvodovských Čechů – ač rozptýlené v řadě vsí a měst – coby společenství nadále existuje. Se vzrůstajícím věkem členů daného společenství však v současnosti osobní setkání a v minulosti tolik běžné návštěvy mírně ustupují do pozadí a kontakty se tak dnes často realizují prostřednictvím každodenních opakovaných telefonních hovorů.

Podíváme-li se nyní na výše uvedené poznatky z perspektivy takřikajíc opačné, tj. ve vztahu společenství vojvodovských Čechů navenek, k okolnímu obyvatelstvu, ukáže se, že čím vřelejší a silnější byla pouta uvnitř jejich komunity, tím slabší vazby měli jeho členové mimo její rámec. Ve vztahu k okolnímu obyvatelstvu se tedy vojvodovští Češi chovali značně rezervovaně a zcela vědomě a záměrně udržovali své společenství v sebe-izolaci. Jak píše I. Heroldová, která v daném regionu prováděla v sedmdesátých letech 20. století komparativní výzkum přesídleneckých skupin:

Normy společenského chování, které si vytvořili v bývalém prostředí a jež znamenaly jejich duchovní kulturu, vytvořili z bulharských Čechů i po reemigraci zvláštní

skupinu, která neusilovala o integraci s ostatním obyvatelstvem, ale snažila se udržet si izolaci jako ve Vojvodovu a předtím ve Sv. Heleně. (HEROLDOVÁ, 1975, 117; kurzíva dodána).

Navazování kontaktů mezi členy vojvodovské komunity a ostatním obyvatelstvem pak Heroldová charakterizuje jako výrazně pomalé a dodává, že „u příslušníků nejstarší generace je i dnes omezeno jen na nejnужnější míru.“ (*Ibid*, 117). V dané době pak byla dalším a dnes ovšem již neexistujícím mechanismem (re)produkce vojvodovské komunity a zachování její separace od okolí ještě i v Československu udržovaná endogamie (viz např. HEROLDOVÁ, 1975, s. 118)²².

Konkrétním symbolicko-terminologickým vyjádřením svébytné existence společenství vojvodovských Čechů, které nepochybnitelně dokládá jeho charakter, coby „my-skupiny“²³, je pak užívání výrazu „z našejch“²⁴. Otázka, je-li dotyčná osoba „z našejch“ (tj. jedná-li se o některého z Vojvodovčanů či jeho potomka) či není, je při setkání s neznámou osobou kladena i v současnosti velice záhy.

Jiný výrazný doklad existence dané komunity, coby zvláštního a od zbytku české populace odděleného společenství, jakož i expresi a potvrzení svébytné identity jejich členů, jejíž základní součástí je (vedle té specificky české) také bulharská složka, přinesl rok 2000. Ve dnech 29.8–7. 9. tohoto roku se uskutečnil zájezd dvou autobusů vojvodovských rodáků a jejich potomků žijících v ČR do Vojvodova na oslavy 100 let založení obce a 50 let od vystěhování vojvodovských Čechů²⁵. Tato v historii vojvodovských Čechů ojedinělá akce, která na několik dní proměnila vojvodovské vystěhovalce opět na skutečné obyvatele Vojvodova, byla pochopitelně prodchnuta manifestacemi existence daného společenství právě jako společenství Čechů z Bulharska, s důraznou akcentací *obou* složek této (dvoj)identity. Konaly se společné mše, společně se zpívalo, tancovalo se, hodovalo atp. Jistou reverzní reprízou této akce byly pak oslavy 650 let existence Nového Přerova (jihomoravské obce, kde žilo a žije nejvíce vojvodovských Čechů²⁶),

22) K problematice příbuzenství vojvodovských Čechů v širším záběru viz BUDILOVÁ 2008.

23) Termín užíváný např. D. Třeštíkem, In: TŘEŠTÍK, 1968, s. 38.

24) Ačkoli v odlišné perspektivě bychom mohli hovořit o náboženském rozkolu v komunitě vojvodovských Čechů (od dvacátých let bylo Vojvodovo rozštěpeno na dva tábory: *darbistický* a *metodistický*, k dané problematice více viz: Penčev 2006; NEŠPOR – HORNOFOVÁ – JAKOUBEK 2001), právě tento moment, tj. bytí „z našejch“, dokládá, že na hlubší – obecně vojvodovské – rovině daná komunita fungovala jako jeden celek a sama sebe takto chácala.

25) Zájezd zorganizovala Jarmila Šebestová (roz. Hružová), v Čechách narozený potomek vojvodovského manželského páru.

26) Ze 423 dosídlelců Nového Přerova bylo 326 právě z Bulharska; v roce 2001 jich pak bylo na živu 29.

kteřé se konaly o rok později, 23. 6. 2001, a na které dorazil jeden autobus (současných) vojvodovčanů, mezi nimiž byli jak někdejší bulharští sousedé, tak jejich potomci. Tyto akce měly za následek také oživení zájmu o vojvodovskou problematiku u mladších generací potomků někdejších vojvodovčanů a jejich prázdninové návštěvy nyní směřují do Vojvodova v mnohem hojnější míře než tomu bylo před rokem 2000.

Z formálně-organizačního hlediska, blízcího se Penčevem akcentované perspektivě, byl ovšem zlomový až rok 2004, kdy došlo k založení občanského sdružení *Vojvodovo*²⁷. Hlavní iniciátorkou jeho ustavení a předsedkyní je Marie Strbačková (roz. Hrůzová), která – stejně jako již zmiňovaná Jarmila Šebestová (též roz. Hrůzová) – patří k první generaci potomků vojvodovských Čechů narozené po vystěhování z Bulharska. Vzhledem k Penčevovu textu je ovšem patřičné uvést, že již od doby, kdy začaly na oslavách v Přerově roku 2001 znít první výrazné hlasy volající po ustavení formálního-oficiálního sdružení vojvodovčanů, se tak dělo vždy s explicitním odkazem na Spolek Slováků z Bulharska a vždy bylo při těchto příležitostech poukazováno na jistý deficit vojvodovčanů v dané oblasti ve srovnání s (aktivnějšími) bulharskými Slováky²⁸.

Vzhledem k Penčevovu výkladu zaměřenému na téma písemné realizace a fixace identity bulharských Čechů a Slováků je v daném kontextu na místě uvést, že nejdůležitějším přímým podnětem k založení občanského sdružení *Vojvodovo* bylo vydání *Necovových Dějin Vojvodova*²⁹; tímto momentem se dostáváme k textuální manifestaci identity bulharských Čechů, která bude ovšem hlavním předmětem zájmu následující kapitoly. Než pak k danému tématu postoupíme, pokusíme se o krátkou rekapitulaci, resp. shrnutí dosavadního výkladu.

Ukázali jsme si, že společenství vojvodovských Čechů po přesunu do poválečného Československa existovat nepřestalo. Jeho existenci lze zaznamenat na úrovni sociální praxe, ve sféře terminologicko-konceptuální, jakož i vposledku v oblasti formálně organizační. Máme tedy za to, že o bulharských Češích lze (plně v Penčevových intencích) říci v zásadě totéž, co Penčev uvádí na adresu bulharských Slováků, a to, že se „i dnes

vyznačují vědomím ‚zvláštnosti‘ a ‚oddělenosti‘, tj. vědomím zvláštní skupinové identity“, o jejíž udržení (a předání dalším generacím) vojvodovští Češi vědomě a cíleně usilují.

Kromě bezesporu existujícího a na několika rovinách doložitelného momentu *sebevydělení*, jsme pak při rozboru situace vojvodovských Čechů identifikovali také další (Penčevem v daném ohledu nezmiňované) determinanty přispívající k re/produkcí daného společenství – faktory vnější.

Písemná fixace a textuální realizace identity vojvodovských Čechů

Jednou z hlavních linií Penčevovy studie „Po serpentínách sebepoznání a poznání toho druhého“ je tematizace textuální fixace svébytné identity bulharských Slováků. Jeho ústřední teze v daném ohledu je, že prostřednictvím odpovídajících publikací se tato zvláštní identita nejen manifestuje, ale v dialektickém zpětném pohybu též utvrzuje a posiluje. Implicitně pak, vzhledem ke srovnávacímu charakteru jeho studie, Penčev jakoby říká (takovou tezi v explicitní podobě ovšem jeho stať neobsahuje), že s textuální fixací a manifestací svébytné identity se u vojvodovských Čechů nesetkáváme a to nejspíše proto, že tyto polohy jejich identity (pokud vůbec jako taková existuje) v jejich případě absentují.

V daných souvislostech bude tedy cíl následujících kapitol dvojí – jednak doložit, že svébytná identita vojvodovských Čechů písemnou podobu nepostrádá (a nepostrádala) a pak také, což je ovšem samozřejmé, že tato její forma plní ve vztahu k danému společenství stejnou roli jako v případě bulharských Slováků.

Jednou z výrazných změn, k níž v souvislostech, které jsou předmětem této studie, došlo od vydání Penčevovy stati, byla publikace knihy *Dějiny Vojvodova* (JAKOUBEK – NEŠPOR – HIRT, 2006). Její základní korpus tvoří český překlad vojvodovské kroniky sepsané Neco Petkovem Necovem konvenčně nazývaný „Dějiny Vojvodova“³⁰, o které se ve svém článku Penčev zešíroka zmiňuje. Vydání této publikace je pak při analýze parametrů existence společenství vojvodovských Čechů důležité hned na dvou rovinách. Na úrovni organizační, která byla předmětem předchozí kapitoly, je nutno uvést, že kniha vyšla díky financím pocházejícím ze dvou zdrojů. Prvním z nich byla občanská sbírka vojvodovských rodáků a jejich potomků (jak v poloze organizátorů, tak

27) Registrováno Ministerstvem vnitra dne 30. 4. 2004 po č.j. VS/1–1/57277/04–R.

28) Spojení mezi Spolkem Slováků z Bulharska s vojvodovskými Čechy zajišťoval a zajišťuje např. Miroslav Kopřiva, vojvodovský rodák, který se již leta účastní akcí Spolku a na Slovensko často dojíždí.

29) V roce 2004, kdy Penčev psal svou studii „Po serpentínách sebepoznání a poznání toho druhého“ (vydána byla o rok později) existoval český překlad *Necovových Dějin Vojvodova* vyhotovený vojvodovskou rodačkou (nikoli však Češkou, ale Bulharkou – ovšem přivdanou /nicméně až po reemigraci/ do společenství vojvodovských Čechů) Temenužkou Křivánkovou a Markem Jakoubkem pouze v rukopisné podobě. Finální verze překladu byla dokončena někdy v průběhu roku 2003 a právě tuto verzi měl Vladimír Penčev při psaní své studie k dispozici; na ni pak také odkazuje v poznámce pod čarou č. 10

30) *Necovův původní název tohoto díla zněl Zápisník slyšeného, viděného a prožitého v obci Vojvodovo v Orechovském okrese 1896 – 1952 („Beležnik za čuto, videno i preživeno v s. Vojvodovo Orechovsko 1896–1952“; je uveden na první straně rukopisu). Český název je ekvivalentem bulharského „Istorija na selo Vojvodovo“, který na první stranu kopie rukopisu, ze které byl pořízen český překlad, napsala někdejší vojvodovská starostka A. Boneva a pod nímž je dílo obvykle citováno (srov. např. VAŘEKA, 1990, s. 81).*

i dárců³¹), druhým pak grant Ministerstva zahraničních věcí ČR udělený³² Občanskému sdružení Vojvodovo, o kterém jsme se již zmiňovali. Že se v obou případech jednalo o manifestaci existence společenství vojvodovských Čechů a jeden z výrazů jejich svébytné identity, je přitom zřejmé. Druhou významnou rovinou pak byla samozřejmě rovina textuální fixace, resp. realizace této specifické identity.

Jak jsme již uvedli, tvoří základ knihy *Dějiny Vojvodova* překlad stejnojmenné kroniky obce sepsané jejím bývalým starostou, Bulharem Neco Petkovem Necovem. Ve svém textu se V. Penčev poměrně obšírně věnuje problematice důvodů a motivací, které jej k sepsání díla vedly, proto se touto stránkou daného díla zabývat nebudeme. Vzhledem k našemu hlavnímu předmětu zájmu jsou navíc tyto zřetely v zásadě irrelevantní, neboť na tuto publikaci nahlížíme především jako na textuální fixaci identity vojvodovských Čechů. Že vydání českého překladu Necovova textu (ex)vojvodovčané chápali jako prostředek k uchování a realizaci své specifické identity je patrně mimo pochybnost. Na vydání této publikace se dílem složili, její křest, který se uskutečnil v Novém Přerově, byl událostí, kde z nich nechyběl nikdo, kdo se jej jen trochu mohl účastnit a knihu dnes nalezneme nejen v knihovnách všech vojvodovských rodáků, ale i jejich potomků, sousedů a nejednou i v regálech odpovídajících obecních, resp. městských knihoven, muzeí, škol apod., kam je vojvodovští Češi či jejich potomci zakoupili.

Samozřejmě, a v tom má Penčev pravdu, je (a patrně navždy zůstane) nedořešenou otázkou, proč dané dílo sepsal vojvodovský Bulhar, nikoli Čech. Ve vztahu k použití Necovova textu vojvodovskými Čechy pro jejich vlastní účely však tato otázka v zásadě pozbývá na relevanci. Že k textuální fixaci identity určitého společenství může přispět také jeho ne-člen, je přitom možnost, kterou připouští i Penčev³³ a přístup vojvodovských Čechů k vydání české verze Necovových *Dějin Vojvodova* tuto tezi plně podporuje. Mimořádně, o vynikající doklad praxe přisvojení si cizího textu určitým společenstvím za účelem realizace a uchování vlastní specifické identity se za přispění autora této stati a se souhlasem zainteresovaných (ex)vojvodovčanů postaral i samotný V. Penčev, neboť obdobný přístup, jaký byl uplatněn na text Necovův, byl aplikován taktéž na Penčevovu stať „Tempus edax rerum, aneb O minulosti a současnosti vojvodovských Če-

chů“³⁴, jejíž český překlad je součástí celé publikace. Tato praxe byla přitom Vojvodovčany používána již dříve, kdy k tomuto účelu sloužily nejrozmanitější publikace týkající se Vojvodova, jako například Michalkova práce *Naši v Bulharsku* (Michalko, 1936) či Míčanova kniha *Za chlebem vezdejším* (Míčán, 1931) V určité perspektivě je tomu vlastně tak, že publikace *Dějiny Vojvodova* se – třebaže ve specifické a výjimečné poloze – zařadila po bok ostatním, dříve vydaným pracím, které k uvedeným účelům vojvodovští Češi používali v předcházejícím období. Obdobně je pak v současnosti zacházeno i s dalšími materiály týkajícími se Vojvodova a jeho obyvatel, po kterých je mezi vojvodovskými rodáky velká poptávka, a které jsou hojně kopírovány a šířeny dále³⁵.

Nutno však připojit poznámku – říci, že vojvodovští Češi používají k fixaci a manifestacím identity vlastního společenství *cizí* texty není docela přesné. V naprosté převaze případů totiž předchází použití takových textů k tomuto účelu proces jakéhosi „přivlastnění“ těchto textů odpovídajícím uživatelem. Toto „přivlastnění“ spočívá ve velice kreativní práci s daným textem, který je doplňován o řadu poznámek, či celých pasáží, nebo je v něm naopak „spoluautorem“ škrtnuto a „opravováno“. Extrémní podoby pak nabývá takový proces v případech, kdy je originální text uživatelem (ručně či za využití techniky) přepsán. Výsledkem takového „přepisu“ je totiž jakási fúze či amalgám původního textu a dodatků, úprav a interpretací nového „spoluautora“ (termín „spoluautor“ je vzhledem k charakteru takových textů v zásadě skutečně na místě). Vynikající příklad takového zpracování cizího díla představuje např. text „Stručné dějiny Vojvodova jako výsledek splývání horizontů Jána Michalka a Lýdie Faboukové“ vydaný v rámci studie autora této stati³⁶. Jeho podklad tvoří výpisky z knihy Jána Michalka *Naši v Bulharsku. Pädesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov* (MICHALKO, 1936)³⁷, které L. Fabouková (roz. Křivánková) provázala jednak s historií svojí rodiny³⁸ a jednak s vlastními vzpomínkami na období svého života, které sama ve Vojvodovu prožila³⁹.

Nicméně a především (a zde se již dostáváme plně na Penčevovi v době psaní jeho stati neznámý terén) – kromě překladu Necovovy kroniky a Penčevova elaborátu obsahuje české vydání *Dějin Vojvodova* i text, jehož autorkou je vojvodovská rodačka

31) Konkrétní seznam dárců je uveden na str. 3 dané publikace.

32) Rozhodnutím č. 12417/2005 o poskytnutí neinvestiční dotace ze státního rozpočtu ČR na rok 2005.

33) Na adresu jím vyzdvihované Ročenky Spolku Slovákov z Bulharska např. sám uvádí: „Autory textů jsou nejčastěji samotní členové Spolku ... jakož ovšem i známí slovenští vědci mající vtať k problematice Slováků v Bulharsku“; (kurzíva dodána). Obdobně pak jako jeden z faktorů přispívajících k uchování etnické identity společenství v jinoetnickém prostředí Penčev identifikuje „šíření historických popisů (vlastní i cizí produkce)“; (kurzíva dodána).

34) Str. 90–105 dané publikace; pův. publ. jako: PENČEV, 1996.

35) Z poslední doby se jedná např. o: JAKOUBEK, 2008.

36) Tento text tvoří hlavní součást (str. 11–18) studie JAKOUBEK, 2006.

37) Konkrétně z kapitol VII. „Zo Svätej Heleny do Vojvodova“ (str. 54–77) zahrnující tabulkovou přílohu „Pohyb krajanových rodín vo Vojvodove od pristahovania do 31. XII 1935“ (str. 69–77) a XIV. „Život krajanov vdnešnom Vojvodove“ (str. 244–257).

38) V rukopise je na první straně poznámka: „Opsala jsem jen to, co se týkalo naší rodiny“.

39) Bude-li nyní, po jeho publikaci, tento text dále „zpracováván“ dalšími (ex)vojvodovčany je zajímavá otázka, jejíž zodpovězení přinese čas.

Amálie Hrůzová⁴⁰. Vydáním *Dějiny Vojvodova* se tedy širší veřejnost poprvé setkala s textem samotného člena (ex)vojvodovského společenství⁴¹, jehož jedním z cílů bylo zcela zřejmě *inter alia* také textuálně fixovat odpovídající specifickou identitu (při četbě tohoto textu, určeného „mojím dětem, vnukům a pravnukům“ lze mezi řádky snadno číst, že jednou z motivací k jeho sepsání bylo „abyste nezapomněli, kdo jste a odkud pocházíte“). Po objevu textu A. Hrůzové pak následovaly nálezy další.

Další z talkových prací je např. „Historyje rodu Čížkových a Karbulových“ sepsaná Barborou Čížkovou (roz. Karbulovou) či obdobná „kronika“ (jak je dílo nazýváno) Kateřiny Králíkové (roz. Supkové). Tyto texty jsou obvykle psány jako „historie (odpovídající) rodiny“ a také – jak ukazuje případ díla B. Čížkové – jsou takto nazývány. Ačkoli je však text psán primárně (resp. explicitně) pro potomky (v daném případě) B. Čížkové („aby měly památku a věděly odkud jsou“) a je situován jako historie rodin (rodů), jichž byla B. Čížková ve svém životě členkou, pokrývá skutečný záběr tohoto textu v principu celou vojvodovskou komunitu (čemuž nahrává také fakt, že – jak říkají sami vojvodovští Češi – ve Vojvodovu byl „každý příbuzný s každým“⁴²).

Svým charakterem a rodinným předznamenáním by k této skupině textů náleželo i doposud nejstarší objevené literární dílo vojvodovského Čecha uvedeného typu nazvané „Rodni list Naši familiji“ jehož autorem je Tomeš Hrůza a jehož sepsání spadá pravděpodobně do dvacátých let dvacátého století. Tento text, ačkoli se těm již uvedeným v řadě ohledů výrazně podobá, se od nich současně v klíčovém ohledu odlišuje, jedná se totiž o (jediný doposud známý) text uvedeného charakteru, který byl vyhoto-

40) V *Dějínách Vojvodova* byl text publikován pod názvem „Pamětní vzpomínky Amálie Hrůzové“ (str. 106–111); tento text byl pořízen ze záznamu nahraného 11. 1. 2000 při návštěvě u manželů Filipových v Novém Přerově. Záznam byl tehdy pořízen z audiokazety nahrané Renatou Pitrovou, která četla neznámou verzi psané podoby daného textu. V roce 2008 byla autorem od A. Filipa v Dolních Dunajovicích získána nepojmenovaná, na psacím stroji přepsaná kopie, začínající takto: „Opis z maminčina životopisu a pamětních vzpomínek ze stěhování z Čech /kolem Kolína a Pardubic/ do Banátu v Transylvánii /ted' pod Rumunskem/ kolem roku 1820 /možná i dříve/. Když toto maminka psala bylo jí přes 80 let a dožila se 90ti let. Opsal syn její Václav Hrůza v červenci 1975“. Ačkoli původní rukopis nebyl doposud nalezen, je z uvedeného zřejmé, že byl vyhotoven samotnou A. Hrůzovou.

41) Součástí publikace *Dějiny Vojvodova* je také přepis vyprávění Anky Bosilové „Jak dědeček přišel ze Srbska“; charakter a zaměření tohoto textu jsou však odlišné a námi tematizované linie se netýkají.

42) K otázce platnosti této teze a jejímu rozboru v širším kontextu viz BUDILOVÁ 2008.

ven ještě ve Vojvodovu⁴³. Z uvedeného přitom mimo jiné jasně vyplývá, že vojvodovští Češi se o textuální realizace a fixace vlastní svébytné identity⁴⁴ starali již během života v Bulharsku a dnešní jejich aktivity v daném směru tedy nepředstavují žádné novum⁴⁵.

Ve vztahu k „rodinným kronikám“ možno zmínit též časté zaznamenávání a vyhotovování rozmanitých verzí rodokmenů mezi (ex)vojvodovčany. Tato praxe přitom navazuje na praxi běžnou již ve Vojvodovu, kdy byly rodokmeny obvykle zaznamenávány na (někdy již vydavatelem pro daný účel předpřipravené⁴⁶) stránky Bibli (která je ovšem součástí širší praxe vpisování do Bibli, již jsme věnovali samostatnou studii /JAKOUBEK nedat./). V podloží vyhotovování rodokmenů je přitom zřejmý – a aktéry samotnými často explicitně uváděný – úmysl propojit vlastní „kořeny“ se svou současnou identitou, resp. podložit vlastní současné bytí odkazem na minulost: odpověď na otázku „kdo jsme“ je tedy v daném kontextu hledána v odpovědi na otázku „odkud /v nikoli geografickém smyslu/ pocházíme“. Současně ovšem – protože na Vojvodově byli všichni „jedna rodina“ (ve smyslu propojení příbuzenskými a afinními pouty /viz BUDILOVÁ 2008/) – je funkcí genealogií také ukázat, co nás spojuje – tedy legitimizovat současné vztahy (ex)vojvodovčanů odkazem do minulosti, poukazem na společné předky. Společná identita je tak vyjádřena na několika rovinách – vedením „kronik“ a psaním „historií Vojvodova“ se poukazuje na sdílené dějiny, psaním rodokmenů pak na sdílení společných předků.

Vedle „rodinných“ historií a kronik nalezneme ovšem mezi díly vojvodovských Čechů také texty pojaté jako „kroniky Vojvodova“ (nikoli tedy jako historie jednotlivých rodin). K takovým pracím patří například (bohužel již před mnoha lety ztracená) kronika Jakuba Hrůzy či naopak ještě nedokončená kronika Petra Filipa; ta se svým zpracováním výrazně podobá již uvedenému textu Lýdie Faboukové, ovšem ve značně monumentálním rozsahu a s explicitním cílem pokrytí celé odpovídající problematiky (značná část tohoto díla je tak věnována Svaté Heleně, odkud předkové vojvodovčanů do Bulharska přišli, a kam Petr Filip opakovaně zajíždí dohledávat odpovídající

43) Poslední poznámka psaná rukou T. Hrůzy je z roku 1945; roku 1950 pak T. Hrůza ve Vojvodovu umírá.

44) Je zřejmé, že stejně jako text B. Čížkové, L. Faboukové či K. Králíkové byl i text Tomše Hrůzy psán pro potomky, s cílem aby poznali své kořeny, či, chcete-li, aby díky znalosti svého původu upevnili a uchovali svou specifickou (po předcích zděděnou) identitu.

45) Existují-li obdobné texty také na straně bulharských Slováků nevím, pokud bychom ovšem danou tematiku chtěli pojednat po Penčevově vzoru komparativně, jednalo by se o otázku vpravdě klíčovou.

46) V některých starších vydáních Bible se na začátku nachází vydavatelem vyhrazených několik volných listů s předtištěným záhlavím „Rodinné záznamy“.

Karbula Štěpán nar. 19.7.1894 Rumunsko
 Svato Helena

Karbulevi' Frankiba rození' Palova' nar. 5.2.1905 Rumunsko
 Štěpán zemřel Pán in bo k sobě porolal
 nohle ve skromožideli' 16.7.1961 Moudř. Píerov

Frankiba odešla na věčnost 19.6.1984
 po léčbě nemocí v nemocnici Kroměříž
 Kto bydlela v Moudř. Píerov

Ja' dcera Anna Dolidašova' roz. Karbulevi'
 narozeni' 2.5.1933 Vojvodovo Bulharško

Anna a Petr se znovu zrodil 25.7.1955

Svato Helena

Dolidaš Bedřich nar. 30.1.1904 Rumunsko
 odešel do nebeského domova 16.11.1994
 Březi' e. 198

Dolidašova' Helena rození' Sauerzová
 nar. 2.1.1908 Svato' Helena Rumunsko

Syn Petr Dolidaš nar. 9.9.1950
 Vojvodovo Bulharško

Severní Bulharško okres Orzechovo

informace⁴⁷). Na rozdíl od ostatních dosud uvedených prací vojvodovských Čechů je pak tato kronika explicitně psána za účelem její publikace.

Do jisté míry dílo *sui genesis* představuje v kontextu textuální produkce (ex) vojvodovčanů a jejich potomků magisterská diplomová práce Petra Kovaříka *K historii banátských a bulharských Čechů a jejich reemigraci na Jižní Moravu*, kterou tento autor obhájil v roce 1982 na Katedře dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity J.E. Purkyně v Brně (KOVÁŘÍK 1982)⁴⁸. Specifikum této práce spočívá především v tom, že se jedná o jediné (dosud známé) dílo sepsané členem dané komunity, které má jednoznačně odborný charakter. O důvodech, proč autor nepokračoval ve zdárně započatém díle dále a práci či její část/i nikdy publikoval, takže se s jejím obsahem širší, nejen odborná, veřejnost neměla nikdy možnost seznámit, můžeme jen spekulovat. Naopak o motivaci autora při výběru tématu přitom netřeba mít pochyb – je zřejmé, že právě volba zpracovávané látky odhaluje v jinak odborných intencích také motivaci odvozenou takřkajíc z „kořenů“ P. Kovaříka, a která je v principu shodná s motivací všech ostatních děl členů komunity (ex)vojvodovských Čechů: zaznamenat a uchovat informace o původu a osudech obyvatel Vojvodova.

Posledním dílem, o kterém bych se chtěl zmínit, je specifická práce „Vojvodovští. Seznam těch, které jsme měli rádi a milovali je, žili jsme s nimi a oni s námi a byli jsme sousedy, přáteli a blízkými a teď již nejsou mezi námi“. Jedná se o práci sestávající z několika složek (1. Roky 1950 až březen 2006; 2. Seznam podle abecedy; 3. Seznam podle bydliště + graf „Počet zemřelých podle místa bydliště“), která je členy společenství vojvodovských Čechů a jejich potomky neustále aktualizována, dopisována, opravována a šířena dále. Tato práce je pak vzhledem k našemu výkladu významná v několika ohledech. Její předznamenání-název („Vojvodovští“), které je v principu obdobou již uvedené formulace „z našejch“, je například nepochybným terminologicko-konceptuálním vyjádřením a dokladem existence daného společenství. Ovšem právě na rozdíl od verbální formulace „z našejch“ uvozuje označení „Vojvodovští“ literární dílo, jehož hlavním cílem je navíc právě snaha o fixaci a utvrzení identity „vojvodovských“. K tomuto potvrzení pak dochází především na dvou v čase odlišně orientovaných rovinách – jednak se prostřednictvím výčtu těch, kteří již řady žitého společenství vojvodovských

47) Cesty – třebaže nikoli výzkumného charakteru – (ex)vojvodovčanů a/nebo jejich potomků na Sv. Helenu nejsou (a nebyly) nikterak řídké. Naopak – jedná se o jednu z častých aktivit spojených s dohledáváním jak vlastních „kořenů“, tak i aktualizací polozapomenutých příbuzenských vazeb na současné obyvatele této obce. Obdobně není výjimkou, že se potomci vojvodovských Čechů účastní v ČR konaných srazů vystěhovalců z českých banátských obcí, kde vyhledávají své příbuzné.

48) Vedoucím práce byl prof. Jaroslav Vaculík, jemuž bych na tomto místě chtěl za zapůjčení exempláře této práce upřímně poděkovat.

Čechů opustili, říká „to jsou ti, z našejch“, kteří se již odebrali k Pánu“ (čímž se potvrdí jak – v zásadě již nadčasová – příslušnost zemřelých členů k danému společenství, tak i jeho současná existence), nicméně a snad i především – výsledný seznam je zcela nepochybně určen živým členům dané komunity, jimž mj. říká „kolik nás zůstalo“⁴⁹; ve výsledku je tak v tomto případě minulost daného společenství využívána k potvrzení jeho přítomnosti (a, samozřejmě, odkazu do budoucnosti, tj. potomků), ovšem v dialektickém vztahu je odpovídající současnou aktivitou (zpětně) utvrzována také minulost dané komunity v odpovídajících intencích.

Technicko-metodologická poznámka: nejasné okraje textuality

V celém výše uvedeném textu jsme hovořili o *písemné fixaci a textuální realizaci* identity vojvodovských Čechů. Zacílení naší studie na písemnou produkci přitom nebylo naší volbou – uvedený metodologický krok pouze kopíroval volbu odpovídajícího rámce provedenou Vladimírem Penčevem ve studii *Po serpentinách sebezpoznaní a poznání toho druhého* (PENČEV 2005). Vzhledem k suplementárně-komparativní povaze naší studie (ve vztahu ke studii Penčevově) jsme se volbou týchž obecných parametrů snažili zajistit srovnatelnost našich vývodů. Nutno však upozornit na skutečnost, že výběr písemných fixací identity ustavuje metodologický rámec s do jisté míry rozostřenými okraji, a to nejméně ve dvou ohledech: jednak vzhledem k (nejen identitární) praxi *samotných (ex) vojvodovčanů* (v níž texty nefungují jako svébytná a odlišená množina, nanejvýš pak ve vztahu k re/produkcí jejich identity), ovšem neméně také vzhledem k nejasnosti textuální produkce coby *analytické kategorie jako takové* (neboť její hranice je v daném kontextu velice těžké, ne-li vůbec nemožné, vymezit).

Vynikajícím dokladem druhého uvedeného typu rozostřování ve vztahu k jiným než textuálním horizontům je například již výše zmíněný případ textuálně-audiálního útvaru arbitrárně nazvaného „Pamětní vzpomínky Amálie Hrůzové“ (viz pozn. pod čarou č. 40). Ten byl nejprve A. Hrůzovou sepsán do podoby textu, aby byl posléze nahrán coby zvukový záznam na audiokazetu a v této podobě šířen dále, aby byl následně (z audiokazety) přepsán do podoby textu a v této podobě zveřejněn...

V širším plánu je pak zřejmé, že kromě *textů zachycujících a reprodukcí* tím či oním způsobem svébytnou identitu (ex)vojvodovčanů, kolují mezi členy daného společenství s *tímtéž účelem* například čím dále tím oblíbenější videokazety (navazující v tomto hledu na jim předcházející audiokazety). Putuje-li tak člen (ex)vojvodovské komunity do některé z relevantních destinací (tj. kromě samotného Vojvodova např. na

Svatou Helenu⁵⁰, do Belinců⁵¹, či Argentiny⁵²) a má tuto možnost, pak pořizuje videozáznamy doprovázené jak v průběhu, tak při domácí post-produkcí rozsáhlými verbálními komentáři k minulosti a současnosti dané lokality a jejím (ex)vojvodovským obyvatelům. Tyto záznamy jsou následně šířeny mezi členy komunity (za všechny příklady: počet kopií návštěvy Josefa Pitry u argentinských /ex/vojvodovčanů dosáhl počtu více než 100 kusů), přičemž vzhledem k jejich funkci, již je jednak ukázat „odkud jsme přišli“, resp. „kam všude nás osud zavál“, jakož i „kde všude dnes žijeme“, je nepochybné, že se stávají nástrojem fundace, jakož i reprodukce svébytné identity členů této komunity a to právě coby (ex)vojvodovčanů, resp. (ex)bulharských Čechů.

Komparativní analýza nástrojů a médií realizace a fixace identity (ex)vojvodovských Čechů přesahuje intence tohoto textu, jehož cílem bylo pouze vytvořit pendant ke studii Penčevově (PENČEV 2005), uvedené téma by si navíc zřejmě zasloužilo zvláštní studii, proto jej zde opustíme, s nadějí, že se k němu zase co nejdříve vrátíme.

Závěr

Jádrem textu Vladimíra Penčeva *Po serpentinách sebezpoznaní a poznání toho druhého* je rozbor specifického příkladu technologií identity z pozic její písemné realizace. Tento badatel nejprve dokládá, že společenství bulharských Slováků (přesídlenců z plevenských vsí Gorna Mitropolja, Mrtvica – dnes Podem a Brašljanica) si zachovalo vědomí své specifické identity i po reemigraci a ukazuje, že „formulace parametrů této zvláštní identity, jakož i zachování a podpora vědomí oddělenosti [tohoto společenství] a jeho manifestace jak před svými vlastními (tj. před členy daného společenství), tak i před svými cizími (tj. slovenskou společností)“ je realizována také prostřednictvím produkce *písemných dokumentů*, resp. obecně *textuální praxe*.

Vzhledem ke komparativnímu charakteru Penčevovy stati, kdy za srovnávací protipól bulharských Slováků slouží bulharští Češi (vystěhovalci z obce Vojvodovo), na jejichž straně Penčev prezentuje v zásadě pouze fakt *absence* počinů, které na straně bulharských Slováků komentuje a analyzuje (založení Spolku, vydávání Ročenky ad.), kladou Penčevovy závěry nad existenci společenství vojvodovských Čechů přinejmenším výrazný otazník.

V první část naší studie jsme vykárali, že společenství vojvodovských Čechů vystěhování z Bulharska do Čech bez jakýchkoli pochyb přetrvávalo a coby od zbytku po-

49) Tato věta a její varianty je vojvodovskými Čechy nad seznamem často pronášena.

50) Odkud pocházejí zakladatelé Vojvodova a kde má dodnes řada (ex)vojvodovčanů příbuzné.

51) Výsledek migrační vlny roku 1934/35.

52) Výsledek migrační vlny let 1926–28.

pulace oddělené společenství existovalo a také existuje, přičemž vyvinulo řadu mechanismů přenosu své specifické identity na další generace svých členů. Druhá část naší práce pak byla věnována Penčevem zvolené rovině manifestace této zvláštní identity a to rovině *písemné*.

V tomto ohledu jsme prostřednictvím v zásadě etnografické deskripce nejen doložili existenci poměrně hojné písemné produkce členů daného společenství, ale též jsme vykárali, že přinejmenším jedním z cílů (ne-li tím hlavním) tvorby odpovídajících dokumentů byla právě snaha o realizaci a utvrzení zvláštní identity společenství vojvodovských Čechů, jakož i úsilí o vytvoření rámce a kanálu pro její přenos na další generace.

Literatura

BEZÁKOVÁ, Katarína (2001): Pohľad na život Slovákov v Bulharsku cez spomienky pani Judity Kolárikovej, in *Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska*, s. 83–92. Bratislava: Spolok Slovákov z Bulharska

BOSILOVÁ, Anka (2006): Jak dědeček přišel ze Srbska, in: Jakoubek, Marek, Nešpor, Zdeněk, Hirt, Tomáš, eds., *Neco Petkov Necov: Dějiny Vojvodova, vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*, s. 114–115, Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje (zapsali M. Jakoubek a L. Budilová)

BUDILOVÁ, Lenka (2008): Některé aspekty příbuzenství a sňatkových vzorců u „vojvodovských Čechů. *Český lid/Etnologický časopis* 95 (2): 127–142

HEROLDOVÁ, Iva (1975): Adaptace a akulturace reemigrantů z Jugoslávie a Bulharska v jihomoravském pohraničí, in: *VI. Mikulovské sympozium: Osvobození a nové osídlení jižní Moravy*, s. 112–120. Mikulov: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství

HRŮZOVÁ, Amálie (2006): Pamětní vzpomínky Amálie Hrůzové, in: Jakoubek, Marek, Nešpor, Zdeněk, Hirt, Tomáš, eds., *Neco Petkov Necov: Dějiny Vojvodova, vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*, s. 106–111. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje

JAKOUBEK, Marek, NEŠPOR, Zdeněk, HIRT, Tomáš, eds. (2006): *Neco Petkov Necov: Dějiny Vojvodova, vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje

JAKOUBEK, Marek (2008): Materiály k nejstarším dějinám Vojvodova, české obce v severozápadním Bulharsku. *Lidé města* 10 (1): 127–146

JAKOUBEK, Marek (2006): Osud Vojvodovo, in: Jovova-Dimitrova, Snežanka, Majchrakova, Lenka, eds., *По пътя кам познанието*, s. 9–20. Sofia: Bohemia klub

JAKOUBEK (nedat.) Bible v životě a život v Bibli. Případ vojvodovské rodačky Barčiny Čížkové (nepubl. rukopis.)

MICHALKO, Ján (1936): *Naši v Bulharsku. Pädesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov*. Myjava

KOVAŘÍK, Petr (1982) *K historii benátských a bulharských Čechů a jejich reemigraci na Jižní Moravu*, magisterská diplomová práce na Katedře dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity J.E. Turkyň v Brně; (nepubl.)

MÍČAN, V. (1931): *Za chlebem vezdejším. Evangelisační návštěva českých osad evangelických v Rumunsku*. Brno: Biblická Jednota v Brně

NEŠPOR, Zdeněk R., HORNOFOVÁ, Martina, JAKOUBEK, Marek (2001): Čeští nekatolíci v Rumunském Banátu a v Bulharsku III. Část třetí – Vojvodovo, obec denominačního typu: *Lidé města* 5, s. 62–86

PENČEV, Vladimír (1996): Tempus edax rerum ili Za minaloto I nastojašteto na vojvodovskite Čechi, in *Čechi v Balgarija – Istorija I tipoligija na edna civilizatorska rolja. Čast vtora*, s. 51–73. Sofia: Izdatelstvo na BAN

PENČEV, Vladimír (2006): *Tempus edax rerum aneb O minulosti a současnosti vojvodovských Čechů*, in: Jakoubek, Marek, Nešpor, Zdeněk, Hirt, Tomáš, eds., *Neco Petkov Necov: Dějiny Vojvodova, vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*, s. 90–105. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje

PENČEV, Vladimír (2005): Po serpentinitě na (sebe)(drugo)poznavaneto, in *Problemi na balgarskija folklor*, sv. 10, s. 428–433. Sofie: vydavatelství

Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska, Bratislava 1992, 1993, 1994, 1997, 2001, 2005, 2008
Rychlík, Jan (2000): *Dějiny Bulharska*, Brno: Nakladatelství Lidové Noviny

ŠRÁMKOVÁ, Marta (1986): Slovesný folklór v současných společenských procesech v novoosídlených obcích, in: Navrátilová, Alexandra a kol, eds., *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě. Na příkladě vybraných obcí v jihomoravském a severomoravském kraji*, s. 98–104. Brno: Ústav pro etnologii a folkloristiku ŠAV, pracoviště Brno

TŘEŠTÍK, Dušan (1968): Věk zlatý a železný, in: Graus, František, ed., *Naše živá a mrtvá minulost, 8 esejí o českých dějinách*, s. 28–43. Praha: vydavatelství

Vojvodovští. Seznam těch, které jsme měli rádi a milovali je, žili jsme s nimi a oni s námi a byli jsme sousedy, přáteli a blízkými a teď již nejsou mezi námi; (nepubl. rukopis)

VAŘEKA, Josef (1990): Češi v Bulharsku. *Český lid* 77 (2): 81–88